

Utószó: a továbbélő képek

Az emberi szellem történetében a görög filozófusoktól kezdve mindig volt egy olyan vonulat, amelyik a képzelet erejét és szerepét alábecsülte, és a képzelet általi megismerést értéktelennek tekintette. Ezek a szellemi áramlatok kétkedéssel fogadták a nem fogalmi nyelven megfogalmazott kategóriákkal operáló megismerési formákat, vagyis azokat, amelyekben a képi „gondolkodás” és a képi „nyelv” megelőzi a diszkurzív gondolkodás kategóriáit. Ez az irányzat a szellemmel szembeni bűnnek tekintett mindent, ami a ráció hiányát mutatta, vagy egyszerűen az emberi öntudat gyermekkorának minősítette a képzelőerő irracionális megnyilvánulásait.

A rációra, a logikára, a kategóriális gondolkodásra alapozó intellektuális szemlélet szellemi „ösatyja” Arisztotelész volt, aki a platóni ideákat is a tapasztalati valóság elveinek tekintette, vagyis úgy szüntette meg az érzéki és az ideális világ közötti szakadékot, hogy voltaképpen eltüntette az ideák világát. Az emberi szellem arisztotelészi vonulatához sorolható gondolkodók, tudósok szerint a szimbolikus képek nem hordozhatnak más jelentéseket, mint verbális megfelelőik, tehát csak egyszerű „evilági” kódokként foghatók fel, nem pedig olyan megismerési formaként, amely magasabb tudásban részesíthet bennünket.

A modern értelemben vett tudományos gondolkodás a világ megismerésében az „ésszerűség” elvét követve, fogalmakat határoz meg, különít el, osztályoz stb., és nem ismeri el a képzelet működésének irracionális mechanizmusait (pl. asszociációk, megfelelések stb.) mint tudományos megismerési lehetőséget. Egy racionalista, arisztoteléus értelmezésben a szimbólumok csak illusztrált metaforák lehetnek, nem pedig egy rejtélyes ősi bölcsesség kinyilatkoztatásai. A modern kori racionalizmus René Descartes (1596–1650) tudományelméletével veszi kezdetét, majd a felvilágosodás mítosz- és vallásellenességével folytatódik, míg végül a 19. század pozitivista tudomány szemléletében teljessé válik.

A másik oldalon viszont mindig is ott voltak a misztikus „neoplatonikusok”, akik tisztelték a szent mítoszokat és e mítoszok képi megnyilvánulásait. Az irracionális gondolkodók szerint a szimbolikus képek magasabb tudásban részesítenek, ugyanis közvetlen kapcsolatot létesítenek az elvont eszmékkel. A kép náluk a testi világból való kilépésnek, a szellemvilág elérésének eszköze.

Amint láttuk, a világ szimbolikus képekben történő látásának modern kori újrafelfedezése mindenekelőtt a pszichoanalitikus lélektanhoz kötődik. A pszichoanalitikusok voltak azok, akik a „tudattalan”, „kép”, „jelkép”, „szimbolizmus” fogalmát meghonosították a tudományban. (Köztudott ugyanis, hogy egy-egy új tudományos irányzat, módszer megjelenését legszembeötlőbben a tudományos terminológia megváltozása jelzi. Minden új megközelítési mód új szakterminusokat hoz, melyek kifejezik az új módszer, szemlélet lényegét.) C. G. Jung és követői jöttek rá arra, hogy a szimbolizmusnak minden természeti nép, archaikus-hagyományos kultúra esetében alapvető jelentősége van: *a szimbólum autonóm megismerési mód*.

Ez az új tudományos irányzat, amely a 20. század első felében a racionalizmus, a pozitivizmus ellenében jött létre, természetesen az etnológiai-néprajzi kutatásokban is éreztette hatását, sőt elmondhatjuk, hogy jelentősége ugyanolyan nagy volt, mint a pszichológiában vagy az irodalomelméletben. A pszichoanalitikus módszerből kiinduló szimbólumkutatás eredményeinek hasznosítása azért volt kézenfekvő az etnológiában, mert – a „magaskultúrában” mindig is jelen lévő demitologizálás ellenére – a világ szimbolikus érzékelése és a szimbólumokba vetett vallásos-mágikus hit a 18–19. századig az európai népi kultúrában is általános volt, sőt azt mondhatjuk, hogy csak ilyenfajta szimbolikus világlátás létezett. Ez a világgép Kelet-Európában még később bomlott fel, itthon Erdélyben még ma is találkozunk olyan idős emberekkel, akiknek világgépét döntően ez a hagyományos világ alakította.

A hagyományos világ embere a Föld minden részén szimbólumokban, képekben „gondolkodott”, akárcsak a gyermek és a művész, és hitt is ezekben a jelképekben. A képek valaha egy szellemi tartalommal telített világ érzékelhető jelképei voltak, a modern ember azonban egyre kevésbé hajlandó komolyan venni ezt az örökséget. A folklór képei a mi világunkban – a gyermekrajzokhoz vagy a költők verseihez hasonlóan – látszólag fölöslegesek, hiszen csak a nagy ünnepek idején kerülnek az újságok címlapjaira vagy a televíziós csatornák fő-műsoridejébe. A szimbólumok ünnepek alkalmával történő „komoly” aktivizálódása annak bizonyossága, hogy a lét határhelyzeteiben azonban mégis szükség van a megtagadott képekre, mert a szent szimbólumok célt, értelmet adnak a létezésnek.

A hagyományos folklór szimbolikus képei eltűnő félben vannak tehát, az egykor egységes egészként működő szimbolikus kódrendszer szétesőben van. Mivel az emberek sem mágikus, sem vallásos értelemben nem hisznek már bennük, ezért feledésre vannak ítélve. A kulturálisan változó jelek rendszerének halála azonban nem jelenti az általuk kifejezett jelentések halálát is. Szemmel látható, hogy a mítoszait, vallását elveszített mai ember is képek tömkelegével él, amikor nap mint nap újmiszticizmusba, a szekták, a rock-koncertek, a szappanoperák és horrorfilmek, a sztárok, a reklámok és Nostradamus jóslatainak mitikus világába menekül. A modern sarlatánság legtöbb intézményét az működteti, a hatalmas kasszasikereknek az a forrása, hogy az emberek nem bírnak megenni a képzelet univerzáléi nélkül. És ami döbbenetes: a „rég” és „új” képek mindig *ugyanazok*. Mintha a lényegét illetően nem lenne „új” és „rég”. A hagyományos világ eltűnt, de az elektronikus reklámvilág és a sumer mítoszok képei azonosak.¹

Különbözőségek azonban mégis vannak, de ezek nem magukban a képekben, hanem egyéb „külső” körülményekben mutatkoznak meg. Anélkül, hogy ezek elemzésébe belebonyolódnánk, végezetül kiemeljük az archetípusok „életében” mutatkozó változás néhány lényeges sajátosságát: 1. A megváltozott technikai eszközök – és itt mindenekelőtt a nyomtatott írásbeliségre, de még inkább az elektronikus vizualításra gondolunk – olyan új médiumokat teremtettek, amelyek az „örök” archetípusok megnyilatkozásának és közvetítésének nagy hatású mágikus eszközeivé váltak. 2. A tradicionális közösségek szétesésével megszűnt, szétesett a közösségi mágikus-szimbolikus világkép is, és természetszerűen darabokra hullott az az egységes, integrált, működőképes szimbolikus kódrendszer is, ami ezt a hagyományos világképet kifejezte. A mai modern mítoszok szimbolikus képei is képek ugyan, de nem alkotnak egységes képi jelrendszert, tehát a maguk rendjén ugyancsak hűen tükrözik a modern ember fragmentált, instabil, nem közösségi jellegű világértelmezését. 3. És végül, ami talán a leglényegesebb: a szekularizáció következtében elveszett az archetipikus képek valóságos, azaz szent voltába vetett hit. Mivel az archetípusok nem a Szent hierophániái többé, ezért ezek a képek ma már nem teremtenek valódi, áldozathozatalra készítő mítoszokat és vallásokat, legfeljebb a szórakoztatóipar, a reklámok fantáziavilágainak megteremtésében jutnak szerephez, vagy a különféle modern mítoszokban, az efemer tömeghisztériák megnyilvánulásaiban élnek tovább.

Az örök szimbólumok nem tűnnek el tehát, de az ember életében játszott szerepük alapvetően megváltozik, a szimbolikus képek valamikori szent valósága látszatvilággá, vágyvilággá lesz.

¹ A modern kor mítoszairól összefoglaló kétkötetes munka: Brunel P. 2003.